

Čudna skrinjica.

Bila je gospodinja, katerej so se pri gospodinjstvu različne nesreče prigajale; premoženje jej ni raslo, vse je šlo rakov pot. V tem času je živel v bližnjem gozdu star puščavnik, o katerem se je pripovedovalo, da zná ljudém najboljše svetovati in jim tudi pomagati v vsakoršnih potrebah.

K temu puščavniku se podá gospodinja svoje nadloge mu potožiti. Prišedši v gozd v mirno puščavnikovo koč, reče mu: „Pri mojej hiši grè vse naopako; kakor da bi bilo začarano, nobeno delo se mi srečno ne izvéde. Ali bi mi ne znali pomagati v tej mojej nadlogi?“

Puščavnik, dobrovoljen starček, jej reče, da bi malo počakala, ker je pripravljen jej pomagati, kolikor zna in more. V tem otide, a kmalu se povrne z zapečateno skrinjico v rokah, katero dá nesrečnej gospodnji, rekoč: „To skrinjico morate vse leto trikrat po dnevni in trikrat po noči nositi po kuhinji, kléti, po hlevih in po vseh hišnih kotih; ako to storite, potem bode bolje. Čez leto in dan mi skrinjico nazaj prinesite!“

Dobra gospodinja je v skrinjico veliko zaupanje imela ter jo je skrbno vsak dan nosila okoli. Ko je prvega dne s skrinjico v klet šla, naletela je na hlapca, ki je polhen vrč vina skrivaj iz kléti nesel. Ko je zopet drugzega dnè užé pozno po noči v kuhinjo prišla, našla je dekle, ki so si iz jajec povitico pekle. Kadar je hodila po hlevih, našla je krave do kolena v gnoji, a konjem namesto ovsa le suho slamo v koritu. Takó se je vsak dan kaj slabega odkrilo njenim očem.

Čez leto in dan se vrne s skrinjico k puščavniku in mu vsa vesela pripoveduje, kakó se je vse na bolje obrnilo. „Pustite mi,“ prosi žena, „skrinjico še samo za jedno leto, ker ima res čudno moč v sebi.“ — Puščavnik se jej prijazno nasmehne, in reče: „Skrinjice vam dalje pustiti ne morem, ali skrivna moč, ki je v skrinjici, naj vam ostane.“ — To rekši, odprè puščavnik skrinjico, in glej, drugzega ní bilo v njej nego listek papirja, na katerem so bile zapisane naslednje besede:

Kdor hoče dobro gospodariti, mora povsod gledati na varičnost in red v hiši.

(Po Kr. Šmidu.)

Zgodovinsko-mestopisni obrazci.

(Spisuje P. F. H.)

IV. Radovljica.

Na prijaznem holmci, ki se vzdiguje visoko tam gori na Gorenjskeji ravnini, razprostira se v podolgasto-okroglej podobi mestice Radovljica. Globoko pod mestom šumi bistra, peneča se Sava, ob čegar bregu se vije Rudolfova železnica; na drugej strani pa sklepa mestice globok jarek. Ta naravno utrjena lega kraja delala je mesto v starih časih precej varno pred sovražniki.

Ker se v mestu in po okolici nahajajo sèm ter tja spomeniki iz rimljanske dóbe — grobni spomeniki — sme se trditi, da je bila na tem kraju

že rimska naselbina. Kedaj se je ustanovila Radovljica, ne da se zgodovinsko dokazati. Vender se sme trditi, da so bila začetkom srednjega veka tu že postavljena prva bivališča. Mestni grb nam kaže možá, ki drži v jednej roci kolo, v drugej pa mesto. Iz tega so nekateri zgodovinarji sklepali, da je bil ustanovitelj mestu „kolár,“ in da ima od tod tudi svoje nemško ime „Radmannsdorf,“ kar pa ní, da bi se verjelo. Gotovo je, da je bilo že prvotno imé slovensko, kar je v novejšim času tudi dokazano.

Mesto je postala Radovljica še le koncem 15. ali pa začetkom 16. stoletja. Valvazor sicer méni, da je rimsko-nemški cesar Henrik III. (1039—1056), a Hoff, da je Henrik II. (1002—1024) Radovljici podelil mestne pravice. Ali v nekej starej listini iz 1343. leta se Radovljica še imenuje trg. Graški grof Gaiselchler je onega leta razsodil v trgu Radovljici neko pravdo. Na listini se med drugimi tudi čita Radovljiški sodnik Ulrik. Tudi cesar Friderik IV. zove še Radovljico v nekej listini trg. Še le 1510. leta imenuje se mesto.

V teku časa je imela Radovljica razne gospodarje. V začetku srednjega veka je bila podložna ne le v cerkvenih nego tudi v svétnih rečéh Oglejskim patrijarhom, ki so izročevali svoja posestva v fevd raznim imenitnim rodbinam. A te so si tekom časa ta posestva prilastile kot lastno imetje. Gorenjska stran, kakor je bilo že rečeno, bila je po večjem koroških vojvod do Rudolfa Habsburškega; pozneje so imeli deželo v zastávi razni gospodje. V 14. stoletji so imeli Radovljico v last mogočni Ortenburški grofi. Njih imetje je bila Radovljica in Wallenburg-Lipniški grad. Ta grad je stal blizu trga ónkraj Save na vrhu strme gore. Za časa Valvazorja je bil že zapuščen. Imeli so tu graške grofe, ki so razsojevali podložnikom pravde. Leta 1343. se nahaja graški grof (Burggraf) Gaiselchler. L. 1337. je kupila Radovljiška farna cerkev zemljišče v Zabréznici. Na kupnem pismu sta podpisana Ortenburška grofa Krištof in Oton. Čestokrat so tudi posamezni členi te rodovine živeli v Radovljici. Takó je po smrti Ortenburškega grofa Albrehta tu preživela svoje poslednje dni njegova supruga in vdova Helena in tudi tu umrla. Njeno truplo počiva v farnej cerkvi, kjer je tudi ustanovila jedno peto in tri tihe sv. maše na leto za-sé, svoje prednike in potomce.

Ortenburški grof Friderik je volil 1377. l. v svojej oporoki svoja obširna posestva Celjskim grofom, če umrje brez otrok. Med temi posestvi je bil tudi trg Radovljica. In ko je 1418. leta zamrla mogočna rodovina Ortenburgov, prevzeli so njih obširno imetje Celjski grofi. Celjski grof Friderik se je zaročil po smrti svoje prve žene z zalo Veroniko Deseniško. A to ni bilo po volji njegovemu očetu Hermanu II. Zategadel vjame in v ječo zaprè njega in njegovo ženo Veroniko, katero je dal v dan 17. oktobra 1428. l. zavrtno umoriti. Friderik takó žaluje po svojej supruzi, da v ječi nevarno zbolí. To gane nečloveškega očeta, da sina izpusti iz ječe. Friderik je šel na svoj grad v Radovljico, kjer je živel dve leti. Od tod pa je šel v Rim na božjo pot, ker se je sum raznesel, da je svojo prvo ženo v postelji zadušil. Njegov sin Ulrik II. je podelil Radovljičanom raznih pravic: leta 1443. iz Celja, da sme njih sodnik razsojevati v vseh zadevah, ki se pripeté v trgu; leta 1455. pa je tržanom privolil, da smejo prodajati sol na drobno.

Leta 1456. v dan 8. novembra je poslednji Celjski grof Ulrik II. v Budi posilne smrti umrl. Vsa obširna posestva Celjskih grofov so pripadla vsled

pogodbe cesarju Frideriku IV. — med njimi tudi Radovljica. Ali tudi drugi, med njimi mladi ogerski kralj Ladislav kot bližnji sorodnik Celjskim grofom, zahtevali so svoj delež. Iz tega je nastala vojska, ki je Kranjskej naredila mnogo kvare. Cesar je poslal vojsko, ki naj vzame Radovljiški trg, in v dan 14. junija 1457. leta pride sam, postavi pod poveljstvom Gašperja Lamberga cesarsko posadko v trgu ter potem odide v Belak. Ko Janez Vitovic, vojskovodja Celjske grofinje in vdove Katarine, to izvé, pridére čez Trojane do Loke, prevlada jo in požgè; od tod pa jo mahne preko Kranja na Radovljico. Lambert, poveljnik cesarskih čet, čuti se preslabega ustavljati se Celjskim četam; zapali Radovljico in zbeží. Vitovec pogasi požar in pusti novo posadko v trgu. Ker so pa Celjskih grofov vojaki nadlegovali ljudstvo, in ker je zaukazal Friderik IV., zbere se deželna vojska ter prisili posadko, da se jej je udala. Cesar je zaukazal močno obzidje razrušiti in globok jarek zasuti. Koncem leta je Ulrikova vdova sklenila s cesarjem mir ter mu izročila proti primernej odškodnini obširna posestva med njimi tudi Radovljico. Takó je postala Radovljica cesarska. Vladarji so jo zastavili zdaj temu zdaj ónemu. Leta 1476. je bila izročena Juriju Kacijanerju, in dve leti pozneje je Lenart Kacijaner, oče slavnega vojskovodja Janeza Kacijanerja, potrdil iz Gradca prejem cesarske graščine Wallenburg s tamošnjo sodnijo in z uradom gorenje in dolenje Radovljice.

V celjskih homatijah je Radovljica mnogo trpela. Zdaj je bilo cesarju na skrbi, da se škoda saj nekoliko poravná. Podelil je toraj trgu raznih pravic. Leta 1473. je zaukazal, da se mora prevažati *blagó skozi Radovljico*, da pripade mitnina ondotej mitnici. Svojemu oskrbniku Gašparju Hawenspecku je zaukazal, naj ostro pazi, da se izvršuje ukaz. Pet let pozneje — v dan sv. Neže — je tudi dovolil tržanom, da smejo inostrance sprejemati med *tržane. Kdor je hotel biti sprejet, moral je 13 goldinarjev plačati v občinske blagajnice.* Prisega pri sprejemanji je bila v slovenskem in nemškem jeziku.

Friderikov naslednik, cesar Maksimilijan I., prepovedal je v dan 21. marca 1510. l. v mestu Radovljici vse krème, ki niso mestne, ker se s tem kvar dela meščanom. Za tega časa je Radovljica dobila mestne pravice. Je li Friderik IV. ali pa Maksimilijan I. podaril Radovljici mestne pravice, ni znano.

O tem času je mesto še precej cvetelo. Imelo je lastno sodnijo, solno in vinsko trštvo, mitnico v Bohinji, Jesenicah in mestu. Graščini je plačevalo davka le 91 gld. 15 kr. na leto. Leta 1604. v dan 17. novembra je nadvojvoda Ferdinand potrdil mestu poprejšne pravice in svobodščine. Mesto je dobilo za tega časa tudi novega graščinskega gospoda. Leta 1616. je namreč nadvojvoda Ferdinand prodal Radovljiško graščino z vsemi pravicami Jan. Ambrožu Thurn-Valsassina, kot deželnemu glavarju jako zaslužnemu možu. Obsegala je 441 kmetij s podložnimi vred po okolici in mnogo družih pravic in dohodkov. Dve leti pozneje je postala Radovljica po volji novega gospoda fideikomis. Mestu sta pozneje cesar Jožef I. v dan 6. februarja 1706. leta, Karol VI. pa v dan 28. maja 1721. leta potrdila iz Saksenbarga stare pravice, in cesar Jožef II. je 1784. l. poleg tega podelil tržni dan vsak torek. A pri vsem tem je Radovljiška občina vedno bolj hiralá; mestni očetje so pridobljena občinska imetja prodajali ter jo v dolg zakopavali. Vsled tega je prišel 1787. l. dvorni ukaz naj se občinska samouprava izpremeni ter izroči tamošnje graščini.

Leta 1788. se je tedaj izročilo grofu Vincenciju Thurnu, lastniku graščine, mesto z vsemi pravicami, dohodki in svobodščinami, s sodnijo in premoženjem proti temu, da graščina vzdržuje sodnika, prevzame vsa bremena in dolgove ter odrajuje davek. Graščinski lastnik pa je obljubil meščanom pustiti njih pravice gledé posestva, hiš in rokodelstva. Grajski gospod je 1795. l. mestu celó dovolil, da si sme voliti župana; to se zna s pravicami, katere mu bode dovolil. Takó je mesto izgubilo samoupravo in pravice, katere so mu podelili razni vladarji, ter je prišlo pod grajsko upravo kakor za časa Ortenburških grofov. Leta 1840. pa je dobilo mesto cesarsko okrajno gosposko.

Tako stara je tudi Radovljiška fara, ki je bila v starih časih zeló velika. Že 1323. leta za časa Oglejskega patrijarha Pagana se nahaja v zapisniku kranjskih farâ. L. 1348. se nahaja v Radovljici župnik Viljelm de Cucagna. Ko so na Kranjskej gori in na Dovjem sezidali cerkvi, podaril je Oglejski patrijarh Ludovik 1362. leta takratnemu župniku Henriku in njegovim praviim naslednikom pravico tema duhovnijama postavljati namestnike, ki so jim pa bili podložni. Potrjevati duhovne za Kranjsko goro je 1363. leta izročil ravno óni patrijarh Ortenburškemu grofu Otonu in njegovim dedičem, ki so bili tudi patroni farne cerkve sv. Petra. Vpljiv Radovljiških župnikov je bil takó velik, da jim je bil izročen arhidijakonat kranjske in slovenske meje. Henrikov naslednik je bil 1380. leta Jakob. Ko je izmrla rodovina Ortenburgov, prešla je 1421. l. pravica patronata na Celjske grofe, za poslednjim Celjskim grofom pa Habsburškim vojvodom. Ko je pa 1461. leta cesar Friderik IV. takratnega Radovljiškega župnika Leonarda pl. Jamničarja imenoval prvega Ljubljanskega škofa, daroval je njemu in njegovim naslednikom vse dohodke Radovljiške fare. Ti so imeli odslej tu svoje namestnike.

Naj se tu omenijo še nekateri slavni možje iz Radovljice. Gašpar Globočnik in Jože Matej Preširen sta bila profesorja modroslovja; prvi je izdal 1698. l. pesmi v latinskem jeziku. Najslávnejši za nas je pa Anton Linhart, rojen 11. decembra 1755. leta; opravljal je razne državne službe ter umrl 1795. l. kot deželni tajnik. Iz francoščine je preložil na slovenski jezik dve veseloigri „Županova Micika“ in „Veseli dan“ 1790. leta.

Sedanje mesto ima po številjenji od dnè 31. decembra 1880. l. 664 prebivalcev,*) ki se živé z obrtnijo, kupčijo, največ pa s poljedelstvom. Jako lepa je farna cerkev sv. Petra, sezidana v gotiškem slogu. Za njeno notranjo olepšavo se mnogo trudi sedanji v. č. g. župnik J. Bononi, kakor tudi sploh za povzdigo krščanskega duhá.

Setev za nebesa.

Nek pobožen človek je velik del svojega premoženja razdelil med siromake, ter je potem sam živel v pomanjkanji in potrebi. Ko so ga ljudje vprašali, zakaj je takó radodaren ter samega sebe pozabi, odgovoril jim je: „Na tem svetu moram pridno sejati, ako hočem na ónem svetu obilo žéti.“

*) Kamenik 2452, Kranj 2313 in Loka 4051 prebivalcev. Ker nam pri spisovanji prvih treh obrazcev še ni bila pri rokah dotična knjiga, naj se tu popravi blagovoli.